

A SI KLITIKUM HASZNÁLATA MAGYAR NYELVTANULÓK OLASZ KÖZTESNYELVÉBEN

Horváth Csaba

Bevezetés

A magyar anyanyelvű nyelvstanulók újlatin nyelvek tanulásakor találkoznak az úgynevezett **visszaható igék** problémájával. Ezek olyan igék, melyeknek kötelező eleme a „visszaható névmás”, egy olyan klitikum, melyet személyben és számban egyeztetni kell az igével, és mely jellemzően az ige által megjelölt cselekvés reflexivitását jelzi. Ez az indikátor az olaszban a *si* klitikum, ennek elsajátításával foglalkozik a jelen tanulmány.

A jelenség megértése magyar anyanyelvűeknek két okból is problémát okozhat: az egyik az, hogy a magyarban, az újlatin nyelvekkel, valamint egyéb indoeurópai nyelvekkel (pl. német, orosz) ellentétben, nincsen egyértelmű morfológiai indikátora a reflexivitásnak, l. pl. Rákosi (2006). A másik ok abban rejlik, hogy az említett indoeurópai nyelvek ezt az úgynevezett reflexív morfológiát más szerkezetek kifejezésére is használják: ilyenek például a pszichológiai állapotok vagy az antikauzativitás.

Magyar anyanyelvűek olasz köztesnyelvének vizsgálata abból a szempontból fontos feladat, hogy bár a hazai olasztanításnak évszázados hagyománya van, vö. Nyitrai (2002), nyelvészeti szempontú kutatásból ezidáig kevés látott napvilágot. Magyar részről Gál (2015) PhD-disszertációjában nyelvpedagógiai célzatú hibagyűjteményt mutat be a magyar L1 és az angol L2 hatásáról olasz L3 írott produktumokban. Olasz résztől kiemelendő Cacchione (2011) esettanulmánya agglutináló nyelveket (török, magyar) beszélő diákok olasz köztesnyelvről, illetve Onesti (2016) korpuszelemzésen alapuló monográfiája, melyben kifejezetten magyar anyanyelvű diákok írásos munkáit vizsgálja köztesnyelvi szempontból.

Jelen tanulmány a következőképpen épül fel: az első két fejezetben bemutatom az olasz *si* klitikum használatát, valamint azt, hogy különböző nyelvészeti elméletek, iskolák hogyan magyarázzák a *si*-vel képzett, reflexív morfológiájú szerkezetek szintaktikai felépítését. A harmadik fejezet összefoglalja az olasz *si* elsajátítását érintő eddig fontosabb kutatásokat, tanulmányokat. A negyedik fejezetben egy általam végzett kérdőíves felmérésről számolok be: magyar anyanyelvű egyetemi hallgatók körében vizsgálom a *si* klitikum

használatát különböző típusú igéknél. A kísérlet és az egész tanulmány összegzését az ötödik fejezet tartalmazza.

1. A *si* klitikum használata az olaszban

Az olaszban, a többi újlatin nyelvhez hasonlóan, a *si* klitikum változatos funkciókat lát el. Az (1) és (2) példák két olyan használatát mutatják be, melyeket a továbbiakban nem elemzünk: a *si* ezekben a szerkezetekben valenciacsökkentő elem, csak harmadik személyben fordulhat elő, és az általános alany (1), illetve a passzivitás (2) kifejezésére szolgál.

- (1) *Si va al lavoro presto*
IMPERS megy.PRES.3SG PREP munka korán
'Az ember korán megy munkába.'
- (2) *Qui si parla l'italiano*
itt PASS beszél.PRES.3SG ART olasz
'Itt beszélnek olaszul.'

Mivel ezek a szerkezetek produktívak, használatuk feltételezésünk szerint nem okoz különösebb gondot a *si* használatának elsajátításában. Ezt támasztja alá, hogy Berretta (1986) olasz klitikumok elsajátítását vizsgáló kutatásában az (1) és (2) példákban bemutatottak jelennek meg leghamarabb a *si*-vel képzett szerkezetek közül.

A *si* használatának harmadik csoportját az különbözteti meg az eddig bemutatott kettőtől, hogy a *si* klitikum első és második személyben is megjelenhet, valamint számban és személyben egyeztetve van az alannyal. A *si* paradigmája ilyenkor a következő: *mi, ti, si, ci, vi, si*. A továbbiakban is a *si* kifejezéssel magára a klitikumra fogok utalni, nem csupán harmadik személyű alakjaira.

A *si*-vel képzett szerkezetek felosztását (3a-h) Fratter (2011) munkája alapján mutatom be.

- (3) a. *Il bambino si lava*
ART fiú REFL mos.PRES.3SG
'A fiú mosakszik.'
- b. *Aldo e Mario si litigano*
Aldo és Mario REFL veszekszik.PRES.3PL
'Aldo és Mario veszekednek.'
- c. *Il bambino si abbottona la giacca*
ART fiú REFL begombol.PRES.3SG ART kabát
'A fiú begombolja a kabátját.'

- d. *Rosa e Gino si danno dei baci*
Rosa és Gino REFL ad.PRES.3PL PREP csók.PL
'Rosa és Gino puszikat adnak egymásnak.'
- e. *Noi ci addormentiamo*
PRNOM.1PL REFL elaltat.PRES.1PL
'Elalszunk'
- f. *Mi mangio un bel gelato!*
REFL eszik.PRES.1SG ART.INDET szép fagyalt
'Bekapok egy jó kis fagyit!'
- g. *La porta si chiude*
ART ajtó REFL bezár.PRES.3.SG
'Az ajtó becsukódik'
- h. *Andrea si accorge del cane*
Andrea REFL észrevesz.PRES.3SG PREP kutya
'Andrea észreveszi a kutyát.'

A legjellegzetesebb alosztályok a valódi reflexív és reciprok szerkezetek (3ab), valamint a tárgy redukciójával képzett reflexív és reciprok szerkezetek (3cd). A (3e)-hez hasonló szerkezeteket sokszor a (3a) alosztályába tartozóként elemzik – én is így fogom tekinteni őket –, mivel ezeknek is van tranzitív párjuk; ugyanakkor szemantikailag jelentésük nem reflexív (az alany nem saját magán hajtja végre a cselekvést): Fratter (2011) ezeket unakkuzatív névmási kifejezéseknek hívja. A (3f) példa egy megnövelt érzelmi töltetű kifejezést mutat be, a (3g) pedig egy antikauzatív igét, melynél nem az alany okozza a cselekvést, hanem valamely külső erő. A (3h) egy inherens reflexív ige, melynek nincsen tranzitív párja, minden esetben kötelezően reflexív morfológiával használatos. Mivel ezek a fajta igék jellemzően lelki, pszichológiai állapotokat jelölnek, pszichológikus igéknek is nevezik őket.

A fenti típusok közül a továbbiakban a valódi reflexív, az antikauzatív és az inherensen reflexív szerkezetekkel fogok foglalkozni. Fontos kiemelni, hogy az „inherensen reflexív” kifejezést arra a típusra használom a tanulmány során, melyben a reflexív morfológia kötelező az ige minden előfordulásánál. A máshol, pl. Rákosi (2006)-ban használatos „inherensen reflexív” igékre a „valódi reflexív” terminust alkalmazom.

2. Nyelvészeti megközelítések a *si* elemzéséhez

Az utóbbi évtizedekben számos nyelvészeti elmélet foglalkozott a reflexív morfológiával jelölt igék viselkedésével. A szakirodalom áttekintése során két nagyobb csoportot különíthetünk el az igei argumentumszerkezet szerint. Az

első csoportba azok a magyarázatok tartoznak, melyek szerint a *si*, hasonlóan a tárgyi klitikumokhoz, az ige argumentuma. A másik csoport ezzel ellentétben a *si* klitikumot valenciacsökkentő elemként elemzi, mely tehát nem argumentuma az igének. De Alencar–Kelling (2005) terminusával a két csoportot **tranzitív hipotézisnek** és **intranszitiv hipotézisnek** nevezem.

2.1. A tranzitív hipotézis

A kormányzás és kötés-elméletben a reflexív klitikumot anaforikus névmásként elemzik, mely kötelezően koreferens az őt kötő SN-nel, l. pl. Graffi (1994), Haegeman (1991). Így az újlatin *si*-hez hasonló anaforikus elemek az alany és a tárgy koreferenciáját mutatják. Eszerint a (4ab) példához hasonló szerkezeteknek ugyanaz a szintaktikai mélyszerkezetük.

- (4) a. *La mamma lava il bambino*
ART anya mos.PRES.3SG ART gyerek
'Az anya mosdatja a gyereket.'
- b. *La mamma si lava*
ART anya REFL mos.PRES.3SG
'Az anya mosakszik.'

Manzini (1986) a névmási tulajdonságokból kiindulva egységes magyarázatot kínál az olasz *si* összes használatára: eszerint a *si* minden előfordulásában igei argumentum, egy NP-t helyettesítő anaforikus elem.

De Alencar–Kelling (2005) is tranzitívan, lexikai-funkcionális keretben értelmezi az újlatin *si* elemet. Tanulmányukban a reflexív szerkezeteket szemantikailag tranzitívként elemzik; ezzel ellentétben az antikauzatív szerkezet elméletük szerint szemantikailag intranszitiv, a *si* itt expletív OBJ funkcióval bír.

2.2. Az intranszitiv hipotézis

Először Kayne vetette fel 1975-ben (idézi Grimshaw (1982)), hogy a *si*-vel képzett szerkezetek viselkedésére egy tisztán pronominális elemzés nem adhat kielégítő magyarázatot. Grimshaw (1982) ehelyett amellet érvel a francia *se*-ből kiindulva, hogy a klitikum az ige valenciacsökkenését mutatja, azaz annak jelzésére szolgál, hogy az ige egyik argumentuma nem képes részt venni szintaktikai műveletekben. Amennyiben elfogadjuk ezt az elméletet, a következő kérdés merül fel: melyik argumentum nem jelenik meg a felszínen?

A kérdésre az első választ az úgynevezett **unakkuzatív hipotézis** adja, l. pl. Grimshaw (1982, 1990) és Cinque (1988). Az elmélet szerint a reflexív klitikum jelenléte a logikai alany felfüggesztését jelzi, miáltal a főige unakkuzatív lesz. Ezt az elemzést támasztja például alá az (5a-c) példa: az összetett igeidőkben a reflexíven jelölt olasz igék az unakkuzatív igékhez hasonlóan az *essere* segédigét választják, míg az unergatív igék segédigéje az *avere*.

- (5) a. *Mario si è lavato*
Mario REFL AUX.E.3SG mos.PART
'Mario megmosakodott.'
- b. *Mario è arrivato*
Mario AUX.E.3SG érkezik.PART
'Mario megérkezett.'
- c. *Mario ha telefonato*
Mario AUX.A.3SG telefonál.PART
'Mario telefonált.'

A fentiekkel ellentétben az **unergatív hipotézis** szerint a reflexív morfológia a belső argumentum, a tárgy felfüggesztését jelöli, l. pl. Reinhart–Siloni (2004, 2005). A (6a-c) példa ennek alátámasztására a *ne*-kliticizáció esetét mutatja be az olaszban. A genitívusi-partitívusi értelmű *ne* partikula csak tárgyi pozícióból képes a kliticizációra.

- (6) a. *Ne sono arrivati tre*
GP AUX.E.3PL érkezik.PART három
'Hárman érkeztek közülük.'
- b. **Ne hanno telefonato tre*
GP AUX.A.3PL telefonál.PART három
'Hárman telefonáltak közülük.'
- c. **Se ne sono vestiti tre*
REFL GP AUX.E.3PL öltözik.PART három
'Hárman öltözködtek közülük.'

Látható, hogy mindkét megközelítés magyarázatot ad a reflexíven jelölt szerkezetek néhány tulajdonságára, de nem az összesre. Alsina (1996) lexikális-funkcionalista keretben elemzi a jelenséget, és arra a következtetésre jut, hogy a reflexivizáció során az ÁGENS és PÁCIENS tematikus szerepek egyetlen nyelvtani funkcióba képeződnek le, a reflexív klitikum ennek a jelölésére szolgál.

Alsina (1996) magyarázata így egyetlen *si*-vel jelölt szerkezetet feltételez. Ugyanakkor elmélete nem ad kielégítően számot arról, mi okozza a különböző reflexív morfológiájú szerkezetek eltérő szintaktikai tulajdonságait. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a reflexív szerkezetek különbözőségét támasztja alá az is, hogy bizonyos típusok szisztematikusan korábban, mások később jelennek meg az idegennyelv-elsajátítás során. Ezért a tanulmányban közvetten a tranzitív hipotézis alátámasztására kívánok empirikus bizonyítékkal szolgálni.

3. Korábbi kutatások a *si* idegennyelvi elsajátításáról

Ebben a fejezetben bemutatom azokat a főbb kutatásokat, melyek a *si*-vel képzett szerkezetek elsajátítására irányultak. Fontos látnunk, hogy az eddigi vizsgálatoknak melyek voltak a főbb célkitűzései, eredményei, hiszen ez teszi lehetővé a következő fejezetben bemutatandó vizsgálatomban kapott eredmények megfelelő értelmezését.

Miličević (2007) angol és szerb anyanyelvű nyelvtanulók bevonásával vizsgálja a „súlytalan” (*light*) és „súlyos” (*heavy*) reflexív és reciprok jelölés elsajátítását az olaszban. Az (7ab) példa a „súlytalan” és „súlyos” reflexív, a (8ab) a reciprok jelölést mutatja be.

- (7) a. *Mario si veste*
 Mario REFL.3SG öltöztet.PRES.3SG
 ‘Mario öltözik.’
- b. *Mario veste se stesso*
 Mario öltöztet.PRES.3SG REFL.3SG ugyanő
 ‘Mario EGYEDÜL öltözik.’
- (8) a. *Mario e Lucia si baciano*
 Mario és Lucia REFL.3PL csókol.PRES.3PL
 ‘Mario és Lucia csókolóznak.’
- b. *Mario e Lucia si baciano*
 Mario és Lucia REFL.3PL csókol.PRES.3PL
l’ uno l’ altro.
 ART egy ART másik
 ‘Mario és Lucia EGYMÁSSAL csókolóznak.’

Miličević Haspelmath (2005) reflexív és reciprok kontinuumelméletéből indul ki. Eszerint minél ritkábban használatos egy ige reflexív vagy reciprok jelentésben, annál valószínűbb, hogy a súlyos jelölést választja. Miličević azt mutatja be, hogy az L1-ben jelen lévő reflexív jelölés miként befolyásolja az

olasz reflexív és reciprok alakok elfogadhatóságát. Mivel az angolban nincs külön súlytalan jelölés, ezért az angol anyanyelvű nyelvtanulók az esetek többségében hasonló mértékben fogadják el a reflexív morfológiájú igéket, függetlenül attól, hogy hol helyezkednek el a reflexív/reciprok kontinuumon. A szerb nyelvtanulóknak ezzel szemben azok az igék okoznak nehézséget, melyek az olaszban súlytalan, míg anyanyelvükben súlyos jelölést vesznek inkább fel.

Fratter (2011) másfajta *si*-vel képzett szerkezeteket is bevon vizsgálatába. A lexikai leképezés elméletéből kiindulva arra a következtetésre jut, hogy az idegennyelv-elsajátításban a reflexív morfológia a harmadik szinten, a nem-default leképezés szintjén jelenik meg. Különböző anyanyelvű nyelvtanulók bevonásával végzett vizsgálatában a (9) példában látható elsajátítási sorrendet vázolja fel:

- (9) reflexív szerkezet a tárgy redukciójával > reciprok szerkezet a tárgy redukciójával > reflexív és reciprok szerkezetek az OBL redukciójával > unakkuzatív pronominális szerkezetek expletív *si*-vel > reflexív szerkezetek megnövelt érzelmi töltettel > antikauzatív *si*-szerkezetek

Fontos kiemelni a fenti sorrenddel kapcsolatban, hogy az inherensen reflexív szerkezetek nem kapnak benne helyet: az elmélet szerint ezek helyes használata csak a nyelvtanuló lexikális tudásától függ, ugyanis a *si* nélkül nem jelennek meg.

Fratter (2011) kutatásának egyértelmű pozitívuma, hogy az idegennyelv-elsajátításban felmerülő nehézségeket képes visszavezetni a szintaktikai szerkezetek, leképezések bonyolultságára. Ugyanakkor elméletének problematikus eleme, hogy nem tárgyalja a *si*-t nem igénylő antikauzatív szerkezetek kérdését, illetve hogy az anyanyelvi transzfernek sem tulajdonít jelentőséget.

Az eddig említett két kutatással szemben Pona (2009) a *si* klitikum hibás, hiperkorrekt alkalmazását is vizsgálja. Különböző olasz dialektusok példáján mutatja be, hogy az univerzális nyelvten keretein belül elképzelhető például a dativus *si*-vel történő kifejezése. Ami a jelen dolgozat szempontjából érdekes, az a *piacere* 'tetszik' ige hibás használata, mely egyébként magyar nyelvtanulók olasz köztesnyelvében is gyakori jelenség. A (10a) példa egy helyes olasz mondatot mutat be, a (10b) pedig a *si* téves nyelvtenulói használatát *piacere* mellett. Pona (2009) feltételezése szerint a *si* itt is dativusi funkciót tölt be; a nyelvtenulói megnyilatkozásokban pedig megjelenhet előtte a nominativusi személyes névmás is.

- (10) a. *Gli piace la pizza*
 CL.DAT.3SG.M tetszik.PRES.3SG ART pizza
 'Szereti a pizzát.'
- b. **(Lui) si piace la pizza*
 PRNOM.3.SG.M REFL tetszik.PRES.3SG ART pizza
 'Szereti a pizzát.'

Ugyanakkor azt sem állíthatjuk, hogy a **si piace* egyértelműen reflexív morfológiával lenne használatos, hiszen a helyesen használt első és második személyű *mi piace*, *ti piace* esetében nincs egyeztetve a klitikum és az alany. Elszigetelt esetről lévén szó, melyet jellemzően formulaként sajátítanak el a nyelvtanulók, ezzel a későbbiekben nem foglalkozunk.

Az antikauzatív szerkezetek vizsgálata miatt Montrul (1997) munkájáról is szót kell ejtenünk. Bár a spanyol nyelv elsajátítását vizsgálja angol és török anyanyelvű nyelvtanulók körében, a spanyol *se-re* vonatkozó megállapításai átvihetők az olaszra is. A spanyolban, az olaszhoz hasonlóan, a tranzitív-antikauzatív igepárok antikauzatív tagja gyakran – ám nem minden esetben – reflexív morfológiával használatos (11a-c), míg a nem váltakozó tranzitív igéknél ez nem lehetséges (11d-f).

- (11) a. *El ladro rompió la ventana*
 ART tolvaj tör.PERF.3SG ART kirakatüveg
 'A tolvaj betörte a kirakatüveget.'
- b. *La ventana se rompió*
 ART kirakatüveg REFL tör.PERF.3SG
 'A kirakatüveg betört.'
- c. **La ventana rompió*
 ART kirakatüveg tör.PERF.3SG
 'A kirakatüveg betört.'
- d. *El artista pintó el cuadro*
 ART művész fest.PERF.3SG ART kép
 'A művész megfestette a képet.'
- e. **El cuadro se pintó*
 ART kép REFL fest.PERF.3SG
 'A kép megfestődött.'
- f. **El cuadro pintó*
 ART kép fest.PERF.3SG
 'A kép megfestődött.'

Montrul eredményei azt sugallják, hogy az angol anyanyelvű nyelvű tanulóknak inkább a (11c) és (11f) példákhoz hasonló szerkezeteket fogadják el, míg a török anyanyelvűek a (11b) és (11e) típusúakat. Ez azzal magyarázható, hogy az angolban, a törökkel ellentétben nincs jelölve az antikauzativitás. Az, hogy nem alternáló tranzitív igéknek is elfogadhatónak ítélték a (10ef) típusú alakokat, annak tudható be, hogy az anyanyelvi transzfer a morfológiát jobban érinti, mint a szintaxist.

4. Kísérlet

Az eddigi elméleti részben tárgyaltak alátámasztására, kiegészítésére egy kérdőív vizsgálatban kutattam a *si*-vel jelölt szerkezetek használatát. A kísérletben a következő kérdésekre kerestem a választ:

A *si*-vel képzett szerkezetek mennyire a célnyelvi normának megfelelően jelennek meg magyar anyanyelvű nyelvű tanulóknak olasz L2 köztesnyelvben? Ez miképpen egyeztethető össze az eddigi kutatások eredményeivel?

Az egyes *si*-vel képzett szerkezetek közül melyek jelennek meg alacsonyabb nyelvi szinteken helyesen? Felfedezhető-e a *si* hiperkorrekt használata?

Mennyire függ össze a reflexív morfológia ismerete, megfelelő használata a nyelvtudás általános, tesztek segítségével mérhető szintjével?

4.1. Résztevők

A vizsgálatban 98 olasz szakos egyetemi hallgató vett részt. A résztvevők között alap- és mesterszakos, olasz major és minor szakos hallgatók egyaránt megtalálhatók. Olasz anyanyelvű, illetve magyar-olasz kétnyelvű hallgatók nem szerepeltek a mintában. A heterogén minta így egy keresztmetszeti kutatást tett lehetővé, ahol a különböző nyelvi szinteken álló nyelvű tanulóknak válaszaiból az egyes szerkezetek elsajátításának sorrendjére is következtethetünk.

A magyar anyanyelvű egyetemi hallgatókon kívül egy online űrlap segítségével olasz anyanyelvű kontrollcsoportot is vizsgáltam. A kérdőív 130 kitöltője egy internetes fórum látogatóiból került ki, életkorukat és Olaszországon belüli lakóhelyüket illetően heterogén csoportot alkottak. Az eredmények bemutatásánál csak a magyar résztvevők válaszait közlöm, a kontrollcsoport válaszait ugyanis elsősorban az ambivalens értelmezésű mondatoknál vizsgáltam, illetve célom a köztesnyelvi fejlődési tendenciák bemutatása volt.

4.2. Eszközök

A magyar anyanyelvű, olasz szakos hallgatóknak két feladatot kellett elvégezniük egy egyetemi nyelvóra során. A feladatlapok kitöltését vagy a tanórát tartó anyanyelvi lektor, vagy én felügyeltem; a vizsgálat menete, a rendelkezésre álló idő minden csoport számára hasonló volt.

Az első feladatban egy 41 itemből álló kérdőívet töltöttek ki a hallgatók. A kontrollcsoport ugyanezt a kérdőívet online töltötte ki. Minden item egy-egy olasz mondat két variánsát tartalmazta: egy *si* klitikumos és egy anélküli változatot. A mondatok különböző számban és személyben tartalmazták a klitikumot. A kitöltőknek a mondat mellett egy skálán kellett jelölniük, hogy melyik változatot ítélik helyesebbnek. Egy item mintáját az 1. ábra mutatja, a *Come ti chiami?* 'Hogy hívnak?' mondaton.

Come chiami / ti chiami ?	a	b	c	d	0
---	---	---	---	--------------	---

1. ábra: Egy mintafeladat a kérdőívhez

A betűjelek jelentése: az *a* válaszlehetőség azt jelenti, hogy a két, félkövérrrel szedett változathoz egyértelműen az első (minden esetben a *si* nélküli) a helyes. A *d* válaszlehetőség ennek az ellentéte: csakis a második, a *si*-vel képzett forma elfogadható. A *b* és *c* válaszlehetőségek azt jelentették, hogy az első vagy a második változat valamivel elfogadhatóbb a másiknál. A *b* az előbbi, a *c* az utóbbi esetet jelöli.

Külön válaszlehetőség, a *0* jelölte azt, ha a hallgató nem ismerte a mondatban szereplő igét. Ezzel akartam elkerülni az ismeretlen szavakat tartalmazó mondatokra adott véletlenszerű válaszokat.

Az 1. táblázat azt tartalmazza, hogy az egyes ige típusokból mennyit tartalmazott a kérdőív.

1. táblázat: A kérdőíves vizsgálatban szereplő ige típusok és a velük alkotott itemek száma

Ige típusa	Itemek száma
<i>si</i> nélküli antikauzatív	8
<i>si</i> -t igénylő antikauzatív	6
opcionálisan <i>si</i> -vel használható antikauzatív	5
valódi reflexív	7
inherensen reflexív, pszichologikus	7
unakkuzatív	5

A magyar hallgatók másik feladata egy általam összeállított ritmikus cloze-teszt volt. Egy 262 szóból álló autentikus, narratív szövegből kitöröltem minden hetedik szót, az így keletkezett 36 üres helyre kellett a résztvevőknek egy-egy szót (vagy két, aposztróffal elválasztott szót, mint például *anch'io 'én is'*) beilleszteni, hogy a mondat és a szöveg is nyelvtanilag helyes és értelmes maradjon.

A cloze-teszt azért került bele a vizsgálatba, hogy megmutassa az összefüggést az „általános” nyelvtudás és egy bizonyos nyelvtani szerkezet, jelen esetben a *si*-vel képzett szerkezetek ismerete között. Több korábbi kutatás is arról számol be, hogy a cloze-teszt alkalmas egy adott idegen nyelvi tudás előrejelzésére (l. pl. Oller 1973, Tremblay–Garrison 2010), bár továbbra is kérdéses marad, hogy mit értünk „nyelvtudás” alatt, illetve milyen készségeket mér a teszt. Más szerzők (l. pl. Katona–Dörnyei 1993) arra hívják fel a figyelmet, hogy a cloze-tesztnél alkalmasabb eljárások is léteznek a nyelvtudásról való általános kép alkotására.

4.3. Adatelemzési módszerek

Az adatokat SPSS statisztikai elemző szoftverrel összesítettem. Ezek után az első feladatban adható *a*, *b*, *c*, *d*, *0* válaszokat átkódoltam numerikus adatokká. A kontrollcsoport eredményei alapján 1-es értékkel konvertáltam a magyar hallgatók által adott helyes válaszokat. Ez a *si* nélküli változatnál az *a-b* válaszokat jelentette, a *si*-t tartalmazó változatnál a *c-d* válaszokat. Minden más lehetőség (a „nem ismerem” jelentésű *0*-val együtt) *0*-s értéket kapott.

Az esetek többségében a kontrollcsoport 97-99%-a az *a* vagy a *d* lehetőséget jelölte meg. 3 itemnél ennél árnyaltabb kép rajzolódott ki, a *b*, illetve a *c* választ választották legnagyobb arányban. Ezért úgy döntöttem, hogy a további vizsgálatokból ezt a három igét kihagyom, mivel a példamondat mindkét lehetőséget megengedte a klitikumválasztás terén.

A következő lépésben, az adatok redukciója céljából Facets szoftver használatával egy Rasch-modellt állítottam fel. A Rasch-modell segítségével egy kérdéssorra adott válaszokból megbecsülhetjük a kitöltők tudásszintjét (logit), illetve az egyes itemek nehézségét. Ebből a két adatból kiszámolható, hogy egy *x* tudásszintű válaszadó milyen valószínűséggel ad helyes választ egy *y* nehézségű itemre, vö. McNamara (1996).

Azért választottam a Rasch-elemzést az adatok vizsgálatához, mert ezáltal nem csupán elszigetelt esetekből kapott eredményekről adhatok számot, a valószínűségi mutatók segítségével általánosabb tendenciákat lehet bemutatni. Az így felállított modellhez ugyanakkor bizonyos válaszadók eredménye nem

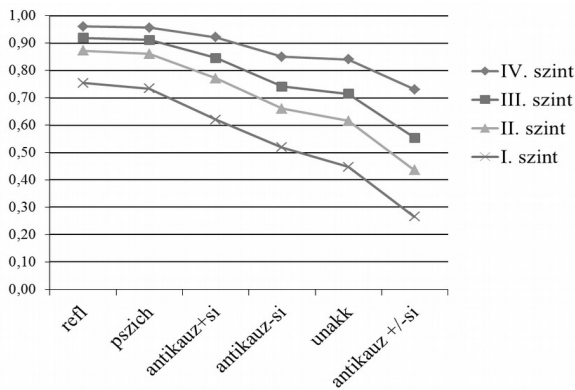
illeszkedett, így ezek kiszűrésével a minta, melynek eredményét ismertetni fogom, 88 résztvevőből áll.

A kapott eredmények alapján a résztvevőket négy csoportba osztottam. A logit-értékek alapján növekvő sorrendbe rendeztem az eseteket, majd az első kvartilis, a medián, valamint a harmadik kvartilis mentén különítettem el a csoportokat. Az I. szint elemszáma így 24, a II. szinté 25, a III. és a IV. szinté pedig 17, illetve 22.

A cloze-tesztnél csak a nyelvtanilag helyes, szövegkörnyezetbe illeszkedő válaszokat fogadtam el, minden helyes válasz 1 pontot ért. Mivel a cloze-teszt elsődleges célja az volt, hogy felmérjem, a résztvevők *si* klitikummal kapcsolatos ismeretei mennyire felelnek meg az általános nyelvtudást mérő teszt által mutatott szintnek, ezért a pontszámok összesítésén, az első, kérdőíves feladat eredményeivel való összevetésén kívül további elemzést nem hajtottam végre a feladaton.

4.4. Eredmények

A Rasch-modellben az egyes igetípusokra szintenként kiszámított valószínűsége átlagát a 2. ábrán láthatjuk.



2. ábra: Helyes válaszok valószínűsége szintenként és igetípusonként

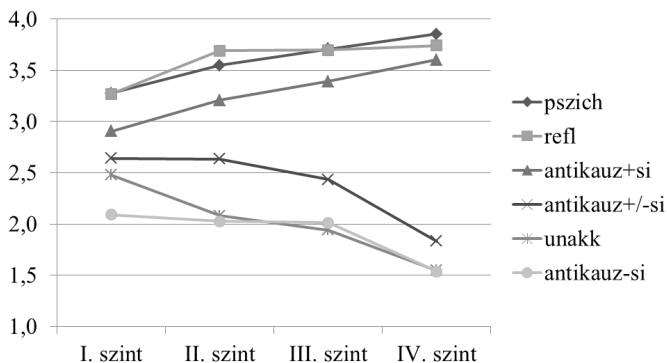
Látható, hogy a résztvevők a legnagyobb valószínűséggel a valódi reflexív *si*-t (refl), illetve az inherensen reflexív, pszichologikus (pszich) igéket tartalmazó itemekre adtak helyes választ: még a legalacsonyabb pontszámokat elérő szinten is 70% felett van a helyes válasz valószínűsége. Ezeket az

antikauzatív szerkezeteket tartalmazó itemek követik, mégpedig előbb a kötelezően *si*-vel használatos (antikauz+*si*), majd a *si*-t nem igénylő (antikauz-*si*) igék. A helyes válaszok valószínűsége itt az előzőknél alacsonyabb, az I. szinten a kritikus 50%-ot is megközelíti.

A feladatsorban szereplő unakkuzatív (unakk) és bizonyos kontextusokban *si*-t igénylő antikauzatív igék (antikauz+/-*si*) okozták a legnagyobb nehézséget a kísérlet résztvevőinek. Az I. szinten mindkét kategóriában a helyes válaszok átlagos valószínűsége 50% alá esik, ami azt jelenti, hogy ezek az itemek nehezebbnek bizonyultak a csoportba tartozó résztvevők tudásszintjénél. A *si* használata vagy annak hiánya az anzikauzatív igéknél a II. szinten is 50% alatti átlagos eredményt mutat. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az említett szinteken egyetlen résztvevő sem adott volna helyes választ, ám a modell előrejelzése szerint az ezt a két igitípust tartalmazó itemeknél a helytelen válaszok valószínűsége nagyobb.

A következőkben nem a helyes-helytelen válaszok mentén, hanem a konkrét, leadott válaszlehetőségek alapján vizsgáljuk a csoportok igitípusonkénti eredményét. Ehhez a feladatban *a*-tól *d*-ig jelölt válaszlehetőségeket 1-től 4-ig tartó numerikus skálává alakítottam át. A 0-val jelölt válaszokat (a válaszadó nem ismeri az itemben szereplő igét) ezúttal figyelmen kívül hagytam: ha egy résztvevő úgy nyilatkozott, hogy nem ismeri egy bizonyos ige jelentését, nem várható el tőle, hogy megfelelő szintaktikai szerkezetet tulajdonítson neki, a *si* klitikum jelenlétével vagy nélküle.

A résztvevőket a korábban felállított Rasch-modell alapján osztottam itt is négy csoportba. A csoportonkénti és igitípusonkénti válaszok átlagát a 3. ábrán láthatjuk. A 4,0-hoz közelítő értékek az itemekben megadott mondatok *si* klitikumos verziójának a választását jelzik, az 1,0-hoz közelítő értékek pedig a klitikum nélküli változat előnyben részesítését.



3. ábra: A kérdőívre adott válaszok átlaga csoportonként és igetípusonként

Az ábrán látszik, ahogy az I. szint után egyértelműen kettéválnak az igetípusok: a szint emelkedésével egyre több a *si* klitikumot tartalmazó verzió választása (a kérdőíven *c* és *d*, átkódolás után 3-4-es érték) az inherensen reflexív pszichologikus igéknél, a valódi reflexív, valamint az antikauzatív, *si*-t igénylő igéknél. Az unakkuzatív és *si*-t nem igénylő antikauzatív igéket tartalmazó mondatoknál a folyamat ellentétes: a magasabb szinteken gyakoribb a *si* nélküli változat bejelölése (a kérdőíven *a* és *b*, átkódolva 1-2-es érték).

Az I. szinten a *si*-vel és anélkül használatos igetípusok még nem válnak élesen ketté. A *si* klitikum hiperkorrekt használatára is találunk példát, különösen a mintában szereplő unakkuzatív igék esetében. Jól illusztrálja az I szintnek ezeket a jellegzetességeit, hogy ha adatsorokat képzünk az egyes igetípusokba tartozó igékre adott válaszok átlagából, majd ezeken az adatso-rokon páros t-próbát végzünk, csak a *si*-t igénylő antikauzatív–reflexív, valamint a reflexív–unakkuzatív pár esetében találunk 0,05-ös szignifikanciaszint mellett szignifikáns t-értéket. Ez azt jelenti, hogy a többi pár esetében az átlagok nem térnek el szignifikánsan egymástól, tehát nem különböznek el a különböző igetípusok a *si* használata tekintetében.

Az opcionálisan *si*-vel használatos antikauzatív igék viselkedése érdekes pontja a vizsgálatnak. Látható, hogy az első három szinten a válaszok átlagos értéke 2,5 körül mozog, ami azt jelzi, hogy a válaszadók számára egyáltalán nem volt egyértelmű, a mondatok kétféle értelmezéséből melyiket választják. Végül a IV. szinten a *si* nélküli változat felé történik elmozdulás. A kontrollcsoport által adott válaszok átlaga (1,41) is azt támasztja alá, hogy a kérdéses itemekben a mondatok efféle értelmezése a helyesebb. Így a magas szintű magyar nyelvű tanulók és az olasz anyanyelvű beszélők számára is a *Grazie*

alla dieta, dimagriamo velocemente 'A diétának köszönhetően gyorsan lefogyunk' mondat elfogadhatóbb a *si* klitikumos változatnál: *Grazie alla dieta, ci dimagriamo velocemente* 'A diétának köszönhetően gyorsan lefogyasztjuk magunkat'. Fontos hangsúlyoznunk tehát, hogy a válaszokban megjelenő értékek az adott itemekre, az adott kontextusra vonatkoznak, nem vonhatunk le általános következtetéseket az ezekben a mondatokban szereplő igékre vonatkozóan.

A vizsgálat egyik kérdése volt az is, hogy vajon a *si*-vel képzett szerkezetek ismerete mennyiben feleltethető meg egy általánosabb értelemben vett nyelvtudás szintjének. A cloze-teszt és a reflexív morfológiát vizsgáló kérdőív eredményeit összevetve azt találjuk, hogy a két adatsor közötti korrelációs számítás eredménye $r_{(86)} = 0,661$, $p < 0,05$. Megállapítható, hogy közepesen erős kapcsolat áll fenn a két teszt között, közvetve tehát a mérni szándékozott két konstruktum között is: egy nyelvűtanuló általános nyelvtudásából következtethetünk arra, mennyire képes a *si*-vel képzett szerkezetek helyes használatára. Ugyanez megfordítva is igaz: a reflexív morfológia megfelelő használata haladó nyelvtudást feltételez.

5. Összegzés

A jelen tanulmány célja az volt, hogy áttekinthesse az olasz *si* klitikum nyelvészeti megközelítésével, idegennyelvi elsajátításának módjával kapcsolatos korábbi kutatásokat, valamint hogy egy kísérlet segítségével magyar anyanyelvű nyelvűtanulóknak is kiterjessze az eddigi vizsgálatok eredményét.

A kutatás eredményeiből látható, hogy a magyar anyanyelvű diákok eredménye beilleszthető a Fratter (2011) által leírt elsajátítási szekvenciába: míg ő kimerítően vizsgálta az összes *si*-vel képzett szerkezetet, én az OBJ redukciójával létrejött reflexív, illetve antikauzatív szerkezetekre koncentráltam. Ugyanakkor az világosan látszik, hogy az antikauzatív szerkezetek nagyobb nehézséget okoztak a magyar anyanyelvű nyelvűtanulóknak, helyes használatuk tendenciaszerűen a nyelvtudás magasabb szintjein jelent meg.

Fratter idézett munkájában nem tesz különbséget a *si*-t igénylő és nem igénylő antikauzatív szerkezetek között: a kutatás eredményeiből látható, hogy a két típus közötti különbségtétel az általam vizsgált minta alacsonyabb szintjein nehézségekbe ütközik, mindkét típusnál hasonló arányban jelennek meg mind *si*-vel képzett, mind *si* nélküli változatok.

Azt is láthatjuk a cloze-teszttel történő összevetés során, hogy a *si* klitikum ismerete megfelelő mértékben korrelál egy, a nyelvtudást globálisan mérő feladatban elért eredménnyel. A vizsgált minta széles skálán tette lehetővé

a nyelvtudás szintjeinek vizsgálatát: az egyetemi hallgatók nyelvtudása az intézmény által meghatározott bemeneti és kimeneti követelmények alapján a Közös Európai Referenciakeret szerinti B1 és C2 szint között áll.

Fontos hangsúlyozni, hogy az általam végzett kutatás több okból sem adhat kimerítően számot a *si* klitikum használatáról. Az egyik legfontosabb ok, hogy a módszer nem ad lehetőséget arra, hogy a résztvevők spontán nyelvhasználatában, írott és beszélt produkciójában felmerülő reflexív morfológiájú szerkezeteket is vizsgálat tárgyává tegye.

Egy másik ok a kérdőív itemjeiben rejlik: valójában egy adott ige típusba tartozó 5-7 ige alapján igen nehéz egy egész osztályra általánosítani. Ugyanakkor a kérdőívben szereplő igék így is betekintést engedtek abba, hogy milyen tendenciák körvonalazódnak a *si* használatával kapcsolatban az egyes ige típusoknál.

A fenti okok miatt mindenképpen érdemes a téma további kutatása, spontán nyelvi adatok figyelembevételével. Így teljesebb képet kaphatunk a klitikum elsajátításának folyamatáról, mely több tudomány számára is hasznos tanulságokkal szolgálhat. A nyelvészeti kutatásokban kidolgozott elméletek köztesnyelvi bizonyítékokkal is jobban alá lehetnének támasztva, esetleg meglévő elméletek újragondolására is alkalmat adhatnak az idegennyelv-elsajátítás kutatásának eredményei. A nyelvpedagógia számára a tantervi tervezésben szolgáltathatnak új nézőpontokat a spontán nyelvi, empirikus adatok.

Rövidítések jegyzéke

A	<i>avere</i>
ART	névelő
AUX	segédige
CL	klitikum
DAT	dativus
E	<i>essere</i>
GP	genitivusi-partitivusi partikula
IMPERS	általános <i>si</i>
INDET	határozatlan
M	hímnem
NP	főnévi szintagma
OBJ	tárgy
OBL	obliquusi elem
PART	participium

PASS	passzív <i>si</i>
PERF	múlt idő
PL	többes szám
PREP	prepozíció
PRES	jelen idő
PRNOM	hangsúlyos személyes névmás
REFL	reflexív <i>si</i>
SG	egyes szám

Hivatkozások

- Alsina, Alex 1996. *The role of argument structure in grammar: Evidence from Romance*. Stanford, CSLI Publications.
- Berretta, Monica 1986. Per uno studio sull'apprendimento di italiano in contesto naturale: il caso dei pronomi personali atoni. In Anna Giacalone Ramat (ed.) *L'apprendimento spontaneo di una seconda lingua*. Bologna, Il Mulino, 329–352.
- Cacchione, Annamaria 2011. Imparare l'italiano da lingue agglutinanti: apprendenti iniziali turcofoni e magiarofoni. In Rosella Bozzone Costa – Luisa Fumagalli – Ada Valentini (eds.) *Apprendere l'italiano da lingue lontane: prospettiva linguistica, pragmatica, educativa*. Perugia, Guerra, 121–136.
- Cinque, Guglielmo 1988. On *Si* constructions and the theory of Arb. *Linguistic Inquiry* 19: 521–582.
- De Alencar, Leonel F. – Kelling, Carmen 2005. Are reflexive constructions transitive or intransitive? Evidence from German and Romance. In Miriam Butt – Tracy Holloway King (eds.) *Proceedings of the LFG05 Conference*. Stanford, CSLI Publications, 1–20.
- Fratrer, Ivana 2011. *L'ipotesi del Mapping Lessicale e l'apprendimento dei verbi in italiano come lingua seconda con particolare attenzione ai "riflessivi"*. PhD disszertáció, Università degli Studi di Verona.
- Gál Ildikó 2015. *Interferencia jelenségek a szintaxis területén az olaszul tanuló magyar középiskolások és főiskolai hallgatók dolgozatainak tükrében*. PhD disszertáció, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Graffi, Giorgio 1994. *Sintassi*. Bologna, Il Mulino.
- Grimshaw, Jane 1982. On the lexical representation of Romance reflexive clitics. In Joan Bresnan (ed.) *The mental representation of grammatical relations*. Cambridge, MIT Press, 87–148.
- Grimshaw, Jane 1990. *Argument structure*. Cambridge, MIT Press.
- Haegeman, Liliane 1991. *Introduction to Government and Binding Theory*. Oxford, Blackwell.
- Katona, Lucy – Dörnyei Zoltán 1993. The C-test: A teacher-friendly way to test language proficiency. *English Teaching Forum* 31(1): 34–36.
- Manzini, Maria Rita 1986. On Italian *si*. In Hagit Borer (ed.) *The syntax of pronominal clitics*. Orlando, Academic Press, 241–262.

- McNamara, Timothy 1996. *Measuring second language performance*. London – New York, Longman.
- Miličević, Maja 2007. *The acquisition of reflexives and reciprocals in L2 Italian, Serbian and English*. PhD disszertáció, University of Cambridge.
- Montrul, Silvana 1997. *Transitivity alternations in second language acquisition: A crosslinguistic study of English, Spanish and Turkish*. PhD disszertáció, Montréal, McGill University.
- Nyitrai Tamás 2002. *Olasztanások kézikönyve*. Budapest, PONTE Alapítvány.
- Oller, John W. 1973. Cloze tests of language learning proficiency and what they measure. *Language Learning* 23: 105–118.
- Onesti, Cristina 2016. *Italiano di ungheresi: Una ricerca corpus-based*. Alessandria, Edizioni dell’Orso.
- Pona, Alan 2009. I pronomi clitici nell’apprendimento dell’italiano come L2: il clitico *si* nelle varietà di apprendimento. *Annali Online di Ferrara – Lettere* IV 2: 14–39.
- Rákosi György 2006. Inherensen reflexív és reciprok predikátumok a magyarban. In Gárgyán Gabriella – Sinkovics Balázs (szerk.) *LingDok 5. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, JATEPress, 109–130.
- Reinhart, Tanya – Siloni, Tal 2004. Against an unaccusative analysis of reflexives. In Artemis Alexiadou és mtsai (eds.) *The unaccusativity puzzle: Explorations of the syntax-lexicon interface*. Oxford, Oxford University Press, 159–180.
- Reinhart, Tanya – Siloni, Tal 2005. The Lexicon-Syntax Parameter: Reflexivization and other arity operations. *Linguistic Inquiry* 36: 389–436.
- Tremblay, Annie – Garrison, Meryl L. 2010. Cloze tests: A tool for proficiency assessment in research on L2 French. In Matthew T. Prior és mtsai (eds.) *Selected proceedings of the 2008 Second Language Research Forum*. Somerville, Cascadille Proceedings Project, 73–88.